

Őslénytan, régészet

ŐSLÉNYEK A BARLANGOKBAN

Az őslénytan (paleontológia) a földtörténeti múlt növény; és állatvilágát kutatja. A barlangok és karsztos üregek kitöltése kedvező körülményeket biztosít az őslénytani leletek felhalmozódásának, akár mint természetes csapdák (pl. a zsombolyok), akár mint a ragadozó madarak és emlősök ételmaradékainak (pl. bagolyköpet), akár mint az ősember "konyhamaradékainak" gyűjtőhelye. Érthető tehát, hogy hazánk őslénytani lelőhelyeinek zöme karsztképződményekhez kapcsolódik.

Eleinte a barlang talaját felásva kerestek ősi állati-emberi maradványokat és eszközöket. A kutatási módszerek fejlődésével – már tervszerű feltárások során – a különböző színű és korú rétegeket külön-külön tárták fel, és a talált leletek elhelyezkedését, mélységét, helyét is pontosan rögzítették. Később az üledéket aprólékosan átvizsgálták, iszapolták, minden apró maradványt kiszűrve. A klímaváltozásokkal együtt a barlangok élővilága is változik. A hőmérséklet csökkenésével eltűnnek a melegkedvelő fajok, és megjelenik a hideg környezetre jellemző élővilág. Egyes állatfajok képviselői máig fennmaradtak a számukra kedvező környezetben, más fajok kipusztultak (pl. mamut, barlangi medve).

Régebben a jégkorszakot egyetlen lehülési szakasznak tekintették, de az állati és növényi maradékok részletes elemzése alapján egyre több lehülési és felmelegedési (glaciális és interglaciális) szakaszt különböztetnek meg. A klíma finom változásainak nyomon követésére legalkalmasabb az apró rágcsálók fogmaradványainak vizsgálata. Ezek alapján az ősemberi emlékeink korát, életkörüzetét is pontosabban lehet meghatározni. Hazánk legidősebb – alsó pliocén – barlangi maradványai a Vértes-hegységben levő Csákvári (Esterházy-barlangból) kerültek elő.

A Beremendi-rög és az Esztramos-hegy karszthatadékaiból és barlangjai pliocén - pleisztocén korokból származó maradványokat tártak fel. A középső pleisztocén sokáig kevéssé ismert szakaszának emlékeit a Tar-kői-kőfülke, a Lambrecht Kálmán-bg, az Upponyi 1. sz.-bg, a Jankovich-bg, valamint a Solymári-ördöglyuk ásatásaiból ismertük meg. Az utolsó lehülési szakasz és az azt követő holocén időszak emlékei a répáshutai Poros-lyukból, a Petényi-barlangból (Pest-kő), a Rejteki-kőfülkéből kerültek napvilágra.

RÉGÉSZET

Az ősember előszeretettel kereste fel az időjárás viszontagságaitól védett barlangokat. Fegyvereit, szerszámain, ételmaradékát a barlang talaján szétszórva hagyta, amit azután belepert a föld, megőrizve számunkra az értékes információkat tartalmazó "szemetet". Természetesen a barlangban könnyebben találkozhatunk célzott ásatásokkal a múlt emlékeivel, mint a szabad ég alatti tanyák nyomaival a szerencse segítségével. Ezért érthető, hogy miért olyan fontosak a szakszerű barlangi ásatások.

Mi a döntő az ősi kultúra meghatározásában? Az életforma, a vadászat iránya-módja, és az ezekhez tartozó szerszámok. Ruhájuk, sok-sok használati tárgyuk nyomtalanul elporladt, de zsákmányuk csontmaradványaiból, megmaradt eszközeiből következtetni tudunk életmódjukra. Minden korszaknak, kultúrának, népességnek más-más a szerszámkészlete, így ezek kultúra- és korszakhatározóak. A kőszerszámok egy-egy jellemző összességét iparnak nevezzük.

Az ősember a mostanit közvetlenül megelőző földtörténeti korban, a pleisztocén korszakban, más néven jégkorszakban élt. A jégkorszak hosszabb-rövidebb eljegesedések (glaciális szakaszok) és ezek közötti felmelegedések (interglaciális szakaszok) egymás utáni sorozata volt, aminek főbb szakaszait Günz, Mindel, Riss és Würm szakaszokra osztjuk. A lehülések és felmelegedések klímaváltozása magával hozta a növényzet és az állatvilág jelentős átalakulását, ezzel a vadászat módjának a változását is. Az archeológusok (régészek) a "jégkori ősember" korát nemzetközi kifejezéssel paleolitikumnak (őskőkor) nevezik az ebben az időszakban pattintással készített kőeszközök után. Az alsó paleolitikumból az ember elődjének (homo erectus) tábora hazánkban nem barlangból került elő, hanem a vértesszőlősi, egykori meleg források mésztufájából.

Előemberünk 350 ezer évvel ezelőtt a Mindel két hideghulláma közötti meleg időszakban mintegy 30 ezer éven belül négyszer lakott itt hosszabb-rövidebb ideig, négy településszintet hagyva maga után. Már ismerte és használta a tüzet, de még nem vadászatból, hanem elsősorban gyűjtögetésből és az elhullott állatok teteméből élt (dögevő). Eszközeit kavicsból pattintotta, s a néhány centiméteres hasítókat, kaparókat valószínűleg csak az élelem feldolgozásánál használta. Fegyvere vélhetően a fabunkó volt. Előemberünk ezen a helyen "hátrahagyta" a régészek nagy öröme néhány fogát és tarkócsontját, sőt még a lábnyomát is. A középső paleolitikum elejéről hosszú időtartamon keresztül alig van nyomunk.

A Riss-Würm közötti meleg időszakban a bükki Lambrecht Kálmán-barlangban megfordult az ősember. Táborüzében megégett állatsontok társaságában néhány nem jellegzetes kőeszköz maradt utána. A jégkorszak utolsó, legerősebb lehűlését, a Würm-korszakot közvetlenül megelőző interglaciális korszakban egy "demográfiai robbanás" zajlott le. Megsokasodtak az egymástól különböző, életmódban, eszközkészítésben eltérő kultúrák. Ez az első vadász népek virágkora. Eszközeik sokfélék, és most már tömegesen kerülnek elő. A Suba-lyukban Dancza János 1932-ben a homo sapiens egyik alfajához, a Neander-völgyi ősember típusához tartozó gyermek és nő részleges csontvázára lelt ásatás közben. (Ez az embertípus leszármazottak nélkül kihalt.) Az itt talált kőből készült kaparók, ékek, áruk, kőkések, lándzsahegyek ugyanabba a nagy körbe tartoznak, mint a franciaországi Le Moustier-barlang ipara, ahonnan ez az ipar a nevét kapta. Lényegében ez annak egy távolra szakadt, és időközben kissé átalakult és "helyi" színezetű rokona. A Suba-lyuk a közép-európai tipikus mousteriennek (ejtsd: musztérien) elnevezett kultúra népének vadásztanyája volt. Ebben a barlangban kétszer élt ugyanahhoz a kultúrához tartozó embercsoport huzamosabb ideig. Az alsó réteg alapján a melegebb éghajlatot kedvelő barnamedve, barlangi medve, orrszarvú, barlangi oroszlán mellett elsősorban a nagy szakértelmet kívánó, nehezen elejthető kőszáli kecske vadászata volt jellemző. A felső rétegből a lehülő klímára jellemző mamut, gyapjas orrszarvú maradványai is előkerültek. A zergék vadászata mellett a szintén nehezen elejthető vadló részaránya is megemelkedik. Az egyelőre még durva kidolgozású levél alakú lándzsahegyek aránya jelentősen megszaporodik. Mousterien eszközök kerültek elő többek között a Kecskés-gályai-barlangból, a Sóllyom-kúti-sziklaüregből, a Szeletabarlang alsó kultúrrétegeből. A Büdös-pestben talált nagyszámú kőszilánk eszközkészítő műhelyekre utal.

A Dunántúlon is élt neander-völgyi ősember. Egyikük a budapesti Remete-felső-barlangban ott is hagyta a fogát. Az ugyancsak mousterien típusú Jankovich-kultúra nevét legjelentősebb lelőhelye, a Jankovich-barlang után kapta megkülönböztetésül a bükki mousterientől. E kultúra emlékei ismertek még a Pilisszántói-kőfülkéből, a Szelim-lyukból, a pilisi Bivak-barlangból és a Kis-kevélyi-barlangból. A híres Szeleta-kultúra valószínűleg a Bükk-hegységi mousterienből helyben alakult ki. Az alsó rétegben talált, kétoldali megmunkálású, nagyjából levél alakú hegyek egyenes ági fejlődést mutatnak a felső réteg klasszikus, finoman megmunkált, hosszú babérlevél alakú lándzsahegyeivel összevetve. A szerves anyagok maradványainak kora (pl. a táborüzék faszene) radiometrikusan, azaz $d^{14}C$ vizsgálattal elég pontosan meghatározható. Így határozták meg a felső réteg korát, ami 32.500 évesnek bizonyult. A Szeleta-kultúra népének valószínűleg átmeneti tanyája volt a Balla-barlang és a Három-kúti-barlang.

A Szeleta-kultúrával közel azonos időszakban az utolsó eljegesedést megszakító enyhe időszakban (Würm 1-2 interglaciális) a Bükk-hegység túloldalán a talán még szűkebb elterjedésű Aurignaci (ejtsd: orinyáki) kultúra cro-magnoni (ejtsd: kro- manyoni) embertípusa vadászott. Az Aurignaci kultúra a kései paleolitikum kezdetén virágzott. A párhuzamos élű, pengeszerű kőeszközök és a finoman megmunkált csonteszközök a fő jellemzői. Legfontosabb és igen gazdag lelőhelyének az Istállós-kői-barlangnak idősebb (alsó) rétegéből a közép-európai Aurignaci-kultúra hasított alapú csont lándzsahegyei és apró csonthegyei kerültek elő. Ezek az apró csonthegyek a nyíl használatának legkorábbi, mintegy 36 ezer éves bizonyítékai. Érdekes, hogy a 6000 évvel későbbi, felső kultúrréteg népe egészen máshonnan érkezett, és mégis éppen ebben a barlangban telepedett meg. Hasonlóságuk ellenére a régészek közép-európai Aurignaci-II-nek nevezik, jelezve, hogy azért az eltérések is elég jelentősek. Finoman kidolgozott, "retusált" kőeszközök mellett ők is használtak csonteszközöket, de inkább a csontból faragott, csiszolt nagyméretű lándzsacsúcsok a fő jellemzőjük. Vadászszákmányuk elsősorban erdei vadakból állt.

Az ősember korának legvégén tartunk, a jégkorszak legutolsó, leghidegebb periódusában, 10-12 ezer évvel ezelőtt. Hazánk területén tundrai éghajlat uralkodik, a síkságokon nagy rénszarvascsordák vándorolnak. Eltűntek a kőlándzsás, csontdárdás vadászok. Egészen más nép él a fagyos földön. A homo sapiens Gravetti kultúra embere már sátrakat állít, és a rénszarvascsordák közelében a síkságokon él. Egy részük, a "barlangi eszkimók" azonban barlangjainkat is fölkeresték. Kevésféle kőeszközt használtak, és ezek mérete is erősen összezsugorodott. Nevüket is az apró "mikrogravett" nyílhegyekről kapták. Változatos, nagymennyiségű használati tárgyaik túlnyomórészt elporladtak. Valószínűleg nagyon hasonlóan éltek az eszkimóhoz vagy az indiánokhoz. A Dunántúl barlangjaiból kerültek elő a nyomaik, eszközeiket gyakran a Jankovich-kultúra eszközeivel összemosódva találták meg. Az ez idáig legjelentősebb lelőhely a Pilisszántói 2. sz. kőfülke leletanyagát a régészek újabban inkább a Gravetti kultúrát megelőző, felszíni ásatásokból megismert Sárvári (Lascauxi) kultúrához sorolják.

A neolit (újabb kőkor) embere már csak ritkán kereste fel a barlangokat. Már növényt termeszt, állatokat tenyészt, agyagból hóálló edényeket készít. Mintegy 5000 évvel ezelőtt a bükki kultúra embere cölöpökből, ágakból a barlangban kunyhót épített magának (Baradlabarlang, Hilleband Jenő-barlang), kőeszközeit, kőbaltáit csiszolással dolgozta ki. Cserépedényeit vonalakkal díszítette. A Búdös-pest felső, barna rétegéből női csontváz került elő. A Hilleband Jenő-barlangban medvekaparást utánozó karcokat találtak, illetve karcokat utánozó medvekaparást.

A bronz- és vaskorszak közötti átmenet időszakának Halstatti kultúrája is barlangban lakott, sőt temetkezett is, mint ezt a Baradla ásatásai is bizonyítják. Most már csak i.e. mintegy 500-1000 évvel ezelőtt járunk. A Baradla-barlangból fekete külsejű díszített cserépedényeiket is ismerjük. A későbbi korok emlékeivel csak elvétve találkozunk barlangjainkban. Háborúk alkalmával néha itt kerestek menedéket a környék lakói (Szelim-lyuk). Gyakran állatok szálláshelyéül használták a barlangokat (Istállós-kő).